

НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ КООПЕРАЦІЇ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Майстро С. В.,

*д. держ. упр., проф., професор кафедри економічної політики та менеджменту,
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
м. Харків*

Розглядаються питання необхідності державного регулювання розвитку кооперації та стимулювання інтеграційних процесів в аграрному секторі України. Надано пропозиції щодо напрямів удосконалення механізмів державного регулювання розвитку кооперації та стимулювання інтеграційних процесів в аграрному секторі України з урахуванням зарубіжного досвіду.

Ключові слова: державне регулювання, аграрний сектор, кооперація, інтеграційні процеси, глобалізація.

Maystro S. V.,

*Doctor of Public Administration, Professor,
Professor of Economic Policy and Management Department KRI NAPA, Kharkiv*

NEED FOR STATE REGULATION OF PROMOTING COOPERATION AND INTEGRATION IN AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

The article addresses the need for state regulation of development of cooperation and promotion of integration processes in the agricultural sector of Ukraine. The proposals on areas of improvement of mechanisms of state regulation of development of cooperation and promotion of integration processes in agrarian sector of Ukraine, taking into account international experience.

Key words: state regulations, agrarian sector, cooperation, integration processes, globalization.

Глобалізація світової економіки, усе більша відкритість національних ринків об'єктивно зумовлюють посилення тенденції до вирівнювання цін на засоби виробництва для аграрного сектора, сільськогосподарську продукцію, продовольство. Тому не випадково, що однією з головних особливостей сучасного розвитку аграрного сектора в розвинених країнах є процес посилення виробничих зв'язків сільського господарства із суміжними галузями, що обслуговують його і доводять продукцію до споживачів, створення фермерських кооперативних об'єднань, концернів харчової промисловості шляхом розвитку сільськогосподарської кооперації та стимулювання інтеграційних процесів.

Дослідженням у цій сфері присвячено значну кількість наукових робіт таких учених, як І. Кириленко, М. Латинін, М. Малік, П. Саблук та ін. На їхню думку, сучасна структура національного аграрного ринку є недосконалою і не відповідає вимогам глобалізації, особливо в умовах членства України в СОТ та необхідності підвищення рівня конкурентоспроможності суб'єктів аграрного сектора [5; 7; 8; 11]. Однак чимало питань стосовно необхідності та напрямів трансформації механізму державного регулювання розвитку кооперації та стимулювання інтеграційних процесів в аграрному секторі України, особливо в умовах євроінтеграційних процесів, залишаються недостатньо дослідженими.

Метою цього дослідження є визначення напрямів удосконалення механізму державного регулювання розвитку кооперації та стимулювання інтеграційних процесів в аграрному секторі України.

У системі агробізнесу в країнах з розвиненими ринковими відносинами форми міжгосподарських і внутрішньогосподарських зв'язків розвиваються у двох основних напрямках: горизонтальної та вертикальної інтеграції [11].

1. Горизонтальна інтеграція – це форма внутрішньогалузевого кооперування здебільшого однотипних підприємств і виробництв, що забезпечує поглиблення спеціалізації окремих ланок єдиного технологічного ланцюга або територіально інтегрованих процесів з метою збільшення й поліпшення якості продукції, зміцнення та стабілізації економічного становища, підвищення ефективності виробництва членів цих формувань.

Організаційно-правові засади діяльності кооперативних структур в Україні визначаються метою, принципами й завданнями їхньої діяльності. Вони відбиваються в Конституції України, у законах України “Про споживчу кооперацію” (1992 р.), “Про сільськогосподарську кооперацію” (1997 р.), “Про кооперацію” (2003 р.), у наукових працях [2; 4; 6; 8].

Згідно з Законом України “Про сільськогосподарську кооперацію”, сільськогосподарська кооперація – система сільськогосподарських кооперативів, їхніх об'єднань, утворених із метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативів [4].

В Україні налічується більше тисячі сільськогосподарських кооперативів, але тих, що реально діють, набагато менше, і вони в більшості не розвиваються, а виживають [9].

Особливо актуальним стає розвиток кооперації на селі в умовах членства України у Світовій організації торгівлі (СОТ) шляхом створення приватними селянськими господарствами – одноосібниками об'єднань сільських виробників (саме такий шлях обрали у свій час аграрії Польщі та країн Балтії).

І перші такі об'єднання виробників молока і свинини, вирощування грибів з'явилися на Волині. Наприклад, у Рожищенському районі створено перше селянське об'єднання з виробництва молока, яке згуртувало більше півсотні одноосібників. Тепер таке об'єднання отримало можливість запровадити сучасні технології виробництва молока – обладнати доїльний зал, встановити холодильне устаткування [10]. А отже, молоко вироблятиметься відповідно до вимог і стандартів СОТ, що забезпечить гарантований його збут на молокопереробні підприємства.

Розвиток кооперації в аграрному секторі сприятиме не тільки інтенсивному розвитку цієї галузі та сільських територій, а й підвищенню рівня енергетичної безпеки країни.

Загальновідомо, що значну частину паливних потреб Україна задовольняє за рахунок імпорту природного газу. При цьому частину природного газу можна замінити, використовуючи солому зернових культур, яка є стратегічним ресурсом України.

Вважається, що на 1 т зібраного зерна припадає приблизно 1 т соломи. Щороку в Україні, залежно від погодних умов і врожаю, виробляється від 45 до 70 млн т соломи [1].

Зазвичай її або заорюють у землю, або, попри заборону та штрафи, спалюють безпосередньо в полі, знищуючи гумус.

І це при тому, що солома є природним висококалорійним джерелом енергії: при спалюванні 1 т виділяється близько 3 МВт теплової енергії, тобто 3 т соломи

заміняють 1 000 кубометрів природного газу або 1 т дизельного палива. Потенціал використання соломи в Україні величезний: 1 млн т цієї сировини дозволить замінити понад 300 млн м³ природного газу [1].

Тобто, виробляючи від 45 до 70 млн т соломи щорічно, можна замінити від 13,5 до 21 млрд м³ природного газу, що практично співставно з обсягом його споживання населенням країни разом із теплокомуненерго та бюджетними організаціями в 2014 р. (близько 25 млрд м³).

На жаль, як відновлюваний енергоресурс солома поки що використовується в Україні недостатньо, що зумовлене цілою низкою об'єктивних і суб'єктивних причин організаційного, економічного, техніко-технологічного плану. Отже, перероблення та використання соломи має стати новою високоефективною та перспективною підгалуззю альтернативної енергетики в Україні.

І це при тому, що, наприклад, в Європі шляхом створення сервісних кооперативів успішно вирішуються проблеми енергетичної залежності, особливо в сільській місцевості [3].

У розвинених країнах активно переходять на екологічно чисті джерела енергії, активно використовуючи кооперативну форму організації господарської діяльності.

Так, сервісні кооперативи виробляють електроенергію і тепло з відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) для задоволення своїх потреб та/або продажу в мережу, а саме: спеціалізуються на консультуванні, виробництві та розподілі електроенергії між своїми членами, а також виробництві синтетичного дизельного пального з біоматеріалів, у першу чергу з соломи [3].

Розвиток цього напрямку альтернативної енергетики дозволяє створювати нові робочі місця на всіх етапах виробництва енергії з соломи: збирання та перевезення сировини до місць перероблення, виробництво пелет, налагодження виробництва технологічного обладнання для спалювання пелет, організація системи спалювання пелет, виробництво та використання отриманої енергії тощо.

В Україні ж цей рух сервісної кооперації так і не отримав широкого розповсюдження. І це при тому, що альтернативна енергетика в сільській місцевості України має значний потенціал розвитку, що зумовлене особливостями клімату, потенціалом національного аграрного сектора та наявністю необхідної робочої сили. Найбільший енергетичний потенціал в Україні у таких видів біомаси, як сільськогосподарські культури, відходи деревини, рідкі види палива з біомаси, тверді побутові відходи, відходи тваринництва (біогаз).

Втілення цих проектів за допомогою сервісної кооперації надасть також позитивний соціально-економічний ефект розвитку села та підвищення рівня життя населення. По-перше, при використанні біомаси як палива кошти за енергію не будуть перемищатися в країни-експортери, а будуть працювати на розвиток місцевої економіки. По-друге, упровадження технологій виробництва енергії з біомаси сприятиме створенню нових робочих місць, необхідних для попереднього оброблення біомаси, виробництва і транспортування біопалива, а також для обслуговування обладнання [3].

До речі, сервісна кооперація здатна стати потужним джерелом фінансування проектів в аграрній сфері й допоможе вирішити проблеми не тільки дорогих енергоресурсів і утилізації сміття та відходів сільськогосподарського виробництва, а й сталого розвитку сільських територій.

Зокрема, в Україні дотепер не налагоджено належного використання соломи й існує чимало бар'єрів для використання та поширення нових енергоефективних

технологій перероблення соломи як джерела енергії. Насамперед сільськогосподарські підприємства не мають у своєму розпорядженні достатнього обсягу власних фінансових ресурсів на упровадження таких проектів, а кредитування в сучасних умовах – практично недоступне через дорожнечу. Крім того, недостатнє поширення сервісних кооперативів, та й самих проектів з альтернативної енергетики, пояснюється також загальноекономічними та політичними проблемами в державі.

Однією з основних проблем, що стоять на шляху розвитку сервісних кооперативів в Україні залишається висока ціна устаткування для всіх видів альтернативної енергетики, що потребує на державному рівні залучення відповідних інструментів фінансування [1].

Потрібно провести широку державну інформаційну кампанію щодо розвитку сервісних кооперативів; донесення відомостей до зацікавлених осіб, підприємців, організацій та громадськості щодо наявного закордонного досвіду; створення й розвиток спільних підприємств з виробництва технологічного обладнання й упровадження всього циклу використання відходів сільськогосподарського виробництва (особливо соломи) у виробництві альтернативної енергії. Це дозволить вивільнити значні ресурси природного газу, знизивши витрати державного бюджету на оплату комунальних послуг та децентралізувати енергопостачання регіонів, зробивши його більш економічним і незалежним від централізованого енергозабезпечення.

Слід зазначити, що розвиток українських сервісних кооперативів можливий тільки за умови підготовки та реалізації комплексної державної програми, що об'єднає широку пропаганду таких кооперативів (насамперед роз'яснення переваг для населення), методичну та фінансову підтримку ініціативних груп, розроблення механізму залучення заощаджень населення для реалізації кооперативних проектів енергозабезпечення та професійний супровід сервісних кооперативів (навчання працівників та представників виборних органів управління) [3].

Для самоорганізації населення з метою комплексного розвитку сільських територій (що неможливо без відповідного розвитку аграрного сектора, альтернативної енергетики, всіх видів підприємництва) потрібні політична воля, далекоглядність державних менеджерів, початок процесів децентралізації. Ідея добровільного об'єднання місцевих громад навколо проблем розвитку аграрного сектора, альтернативної енергетики, сільських територій повинна отримати широкий поштовх в Україні.

Слід зазначити, що горизонтальна інтеграція реалізує свій організаційний вплив на аграрний сектор через стабілізацію економічного стану учасників, підвищення їхньої конкурентоспроможності за такими основними напрямками [11]: виробнича горизонтальна інтеграція; фінансова горизонтальна інтеграція; освітньо-консультативна горизонтальна інтеграція; соціальна горизонтальна інтеграція.

У межах виробничої горизонтальної інтеграції розвивається співробітництво партнерів шляхом придбання та використання потужної сільськогосподарської техніки.

Фінансова горизонтальна інтеграція реалізується у вигляді кредитної (акумуляція вільних коштів її учасників та надання окремим із них кредитних послуг) та страхової (створення фондів насіння, кормів, матеріалів і передача їх потерпілим підприємствам – членам асоціації) складових.

У межах освітньо-консультативної інтеграції відбувається обмін досвідом роботи щодо освоєння прогресивних технологій, організації виробництва та управління ним, вивчення новітніх досягнень науки та стану аграрного ринку.

Соціальна горизонтальна інтеграція має задовольняти соціальні потреби аграрних виробників (охорона здоров'я, освіта, культурний розвиток, юридична допомога та ін.).

Згідно із Законом України “Про сільськогосподарську кооперацію”, основними завданнями державної політики з підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є створення сприятливих умов для їхніх утворення, становлення і розвитку шляхом формування сприятливої податкової, фінансово-кредитної, інвестиційної політики щодо діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та їхніх членів, а також розроблення механізму їхньої державної підтримки, яка має здійснюватися відповідно до державних та регіональних програм за рахунок державного і місцевих бюджетів.

При цьому центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування мають забезпечувати сприяння розвитку та зміцненню економічної самостійності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та їхніх членів, підвищенню ефективності їхньої діяльності, не допускати будь-яких обмежень господарської активності та ініціативи таких кооперативів, вільної та рівноправної участі їх на ринках товарів, робіт і послуг [4].

На жаль, вказана державна підтримка сільськогосподарської кооперації в Україні здебільшого залишається тільки на папері.

Слід зазначити, що сільськогосподарські кооперативи вже давно були визнані одним із пріоритетів подальшого розвитку аграрного ринку Національною програмою розвитку агропромислового комплексу (1998 р.) і Указом Президента України від 3 грудня 1999 р. “Про негайні заходи по реформуванню аграрного сектора економіки”. Однак відсутність суспільно визнаної програми перебудови аграрного сектора, у якій саме за кооперативами було б визнано провідну роль у подальшому розвитку цієї галузі, дотепер гальмує розвиток аграрної кооперації. Іншими стримувальними факторами є недосконалість аграрного законодавства, нерозвиненість аграрного ринку, несприйняття колективних форм господарювання та ін.

2. Вертикальна інтеграція дозволяє об'єднати в один господарський механізм суб'єктів агробізнесу, що діють у змішаних і взаємопов'язаних галузях (об'єднання їх із підприємствами з первинного перероблення сировини, подальшого виготовлення готової продукції та реалізація цієї продукції збутовими і торговельними партнерами) [11].

При організації вертикальної інтеграції упроваджуються нові виробничі відносини щодо рівномірного розподілу прибутків і подолання монополії фондovиробничих, переробних, збутових підприємств, що веде до вирішення проблеми цінового диспаритету.

Тож, в умовах розвитку різноманітності форм власності та господарювання в сучасних умовах особлива роль відводиться створенню нових економічних зв'язків між суб'єктами аграрного сектора на підставі кооперування та агропромислової інтеграції.

У цілому, для підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектора України, необхідно розвивати кооперативно-інтеграційні процеси за такими напрямками (рівнями):

1. Господарський рівень, що характеризується розвитком інтеграційних процесів на рівні сільськогосподарських підприємств та ОСГ (горизонтальна інтеграція) шляхом створення агрокомбінатів і агрофірм (із завершеним циклом виробництва), кооперативних організацій, об'єднань селян, аграрних асоціацій.

2. Регіональний рівень інтеграційних процесів, уособлений мало-, і багатоланковими агрохолдингами, агроконцернами, агроконсорціумами, АПФГ (вертикальна інтеграція). Важливим у розвитку локальної економіки та реалізації конкурентних переваг регіонів є також розвиток аграрних кластерів.

3. Національний (міжгалузевий) рівень реалізації інтеграційних процесів припускає інтеграцію не окремих підприємств та їхніх груп, а галузей у цілому. Вона може виникнути як закономірне завершення внутрішньогалузевих і територіальних (регіональних) інтеграційних процесів у межах продуктових підкомплексів АПК. Доцільно формувати такі кооперативно-вертикальні агропромислові структури: зерно-, м'ясо-, молоко-, картопле-, овоче-, цукро-, олієжирові та ін. Називатися вони можуть союзами, асоціаціями, об'єднаннями, агрохолдингами, кластерами, аграрно-промислово-фінансовими групами.

4. Міжнародний (глобальний) рівень реалізації інтеграційних процесів передбачає забезпечення виробництва засобів виробництва, виробництва та перероблення сільськогосподарської продукції, доведення готової продукції до товарного вигляду і до споживача (з обов'язковим виходом на зовнішній ринок), шляхом створення міжнародних аграрно-промислово-фінансових формувань (ТНК, спільних підприємств, корпорацій, концернів, АПФГ).

Складність процесу створення інтегрованих об'єднань у тому, що держава не може безпосередню брати в ньому участь: об'єднання можуть виникнути й розпочати свою роботу лише тоді, коли самі учасники кооперації виявили своє бажання й здійснили відповідні організаційні заходи. Проте держава не може залишатись осторонь розвитку інтеграційних процесів на аграрному ринку і повинна сприяти їм шляхом створення відповідних умов та всебічного заохочення. Для координації зусиль щодо державної підтримки розвитку аграрної кооперації необхідно розробити та прийняти Комплексну державну програму розвитку кооперативно-інтеграційних процесів в аграрному секторі, де чітко обґрунтувати алгоритм дій щодо сприяння кооперативно-інтеграційному руху, визначити основні напрями, пріоритети та механізми його державної підтримки.

Отже, держава має сприяти формуванню ефективної інституційної структури національного аграрного ринку (вертикальна й горизонтальна інтеграція) і стимулювати становлення ефективних організаційно-економічних відносин, які б забезпечили оптимальне використання наявного аграрного потенціалу країни й підвищили рівень його конкурентоспроможності на внутрішньому та світовому ринках. При цьому з метою недопущення монополізації аграрного ринку та формування конкурентного середовища доцільно підвищити ефективність діяльності АМКУ на основі вдосконалення антимонопольного законодавства. Лише в цьому випадку розвиток сільськогосподарської кооперації та агропромислової інтеграції сприятиме формуванню національного аграрного сектора з урахуванням інтересів економічних суб'єктів і відповідно до вимог глобалізації.

Список використаних джерел

1. Акімов А., Здановський В. Солома – стратегічний ресурс України (моніторинг ЗМІ) [Електронний ресурс]. URL: http://gazeta.dt.ua/energy_market/navischo-nam-prirodniy-gaz-iz-rosiyi-yakscho-v-nas-ye-svoya-soloma-.html.
2. Гелей С. Д. Пастушенко Р. Я. Теорія та історія кооперації: підручник. Київ: Знання, 2006. 513 с.
3. Давыденко Е. Как запустит сердце “зеленой” энергетики? [Електронний ресурс]. URL: http://gazeta.zn.ua/energy_market/kak-zapustit-serdce-zelenoy-energetiki-.html.

4. Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" від 17 липня 1997 р. № 469/97-ВР [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=469%2F97-%E2%F0>.
5. Кириленко І. Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи. Київ: ННЦ "Ін-т аграр. екон.", 2005. 452 с.
6. Конституція України//ВВР України. 1996. № 30. С. 381–418.
7. Латинін М. А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання: монографія. Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2006. –320 с.
8. Малік М. Й. Кооперація в сільському господарстві України: стан і перспективи//Економіка АПК. 2005. № 12. С. 3–11.
9. Силивончик А. Дело техники//Бизнес. 2009. № 27 (858). С. 67. (6 июля).
10. Створення об'єднань виробників – єдиний шлях розвитку одноосібних селянських господарств в умовах членства України в СОТ [Електронний ресурс]. URL: <http://ukrinform.com/ukr/order/?id=662038>.
11. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції: (практ. посіб.)/ за ред. П. Т. Саблука. Київ: ІАЕ, 2000. 556 с.

Надійшла до редколегії 08.11.2016 р.